

KOVÁCS RÁCZ Eleonóra

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék
kovacsraczeleonora@gmail.com

A VAJDASÁGI MAGYAR
ÖTÖDIK ÉS NYOLCADIK OSZTÁLYOS TANULÓK
POZITÍV NYELVJÁRÁSI ATTITÚDJE¹

Positive Attitudes to Dialects
among Fifth and Eighth Grade Hungarian Students
in Vojvodina

Pozitivni stavovi prema dijalektima
vojudanskih mađarskih učenika petog i osmog razreda

A tanulmány a Vajdaság nyolc településén (Bácskossuthfalva, Martonos, Zenta, Bácskertes, Törökkanizsa, Törökbecse, Torda, Székelykeve) mintegy 300 magyar tannyelvű tanuló körében elvégzett nyelvjárási attitűdvizsgálat főbb eredményeit mutatja be, azaz összegzi azokat. A rétegzett mintavétellel elvégzett kérdőíves felmérés során magyar tannyelvű ötödikes, valamint nyolcadikos tanulók fejtették ki véleményüket a nyelvjárásról. Tanulmányunk bemutatja azokat a főbb aspektusokat, amelyeket a vajdasági magyar tannyelvű iskolások megfogalmaztak a nyelvjárás kapcsán. Áttekintjük továbbá azokat az összefüggéseket, melyeket a nyelvjárás és a lokális identitástudat között tapasztaltunk.

Kulcsszavak: Vajdaság, magyar nyelvjárások, nyelvjárási attitűd, lokális identitástudat, szociolingvisztika

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú, a Kisebbségi nyelvi, irodalmi és kulturális diskurzusok Délkelet- és Közép-Európában (Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi) című projektumának keretében készült.

A nyelvjárások jövője és szépségének megítélése

A Kárpát-medencei kisebbségben élő magyarság köztudottan lokális identitástudattal rendelkezik (vö. Lazar–Marinković 2003; Bindorffer 2007; Gábrity Molnár 2008; Kovács Rác 2012), amelynek egyik kifejezője a vernakuláris nyelvváltozathoz való pozitív viszonyulás. A nyelvi attitűd „a nyelvhasználati formákhoz való szubjektív viszonyulást, egyes embereknek és emberek csoportjainak nyelvekkel, nyelvváltozatokkal, nyelvi jelenségekkel, elemekkel, illetőleg a nyelvhasználattal szembeni beállítottságát, az ezekről kialakult értékelő jellegű vélekedését jelöli” (Grécsi-Zsoldos 2011). A nyelvi attitűdön belül jelen tanulmány nyelvjárási attitűdöket mutat be, folytatja és kiegészíti a Kárpát-medencei tanulók nyelvjárásával foglalkozó kutatásokat (l. Kiss 1996; Lakatos 2005; Lukács 2007; Uő 2009; Fenyvesi 2011; Kovács Rác 2013), melynek kapcsán két kérdést vetettünk fel kérdőíves kutatásunkban. Részben kitértünk arra, hogy a vajdasági magyar tannyelvű 5. és 8. osztályos tanulók szépnek ítélik-e nyelvjárásukat, másrészt pedig afelől érdeklődtünk, hogy a megkérdezettek hogyan vélekednek a nyelvjárások jövőjéről.

A magyar tannyelvű iskolások igen magas arányszámban (83,87%) állítják, hogy fontos számukra nyelvjárásuk fennmaradása. Emellett az adatközlők 78%-a szépnek ítéli települése nyelvjárását, és 21%-ra tehető azoknak a számaránya, akik csúnyának tartják nyelvjárásukat, azaz negatív attitűddel élnek alapnyelvükkel szemben. Az ötödik és nyolcadik osztályos tanulók úgy hiszik, megközelítőleg azonos arányban beszélnek a különböző beszédhelyzetekben a magyar köznyelvet (az adatközlők 50,98%-a) és a nyelvjárást (a megkérdezettek 49,02%-a). Mindez alátámasztja Rajsli Ilona kutatásait, melyekben arról számol be, hogy a vajdasági magyar fiataloknál egyre inkább tapasztalható a nyelvjárásvesztés és nyelvjárások iránti attitűd változása (Rajsli 2003a–b).

Az élőnyelvi attitűdvizsgálatok további kedvelt kérdése, hogy a megkérdezettek kedvelik-e az általuk beszélt nyelvváltozatot. A nyelvjárás vonatkozásában a következő válaszok közül választhattak a megkérdezett tanulók:

- a) Nagyon szeretik, és nem szégyellik, társaságban is gyakran használják a nyelvjárást.
- b) Kedvelik a nyelvjárást, de ritkán használják, mert tartanak attól, hogy elítélik emiatt őket.
- c) Nem érdekli a megkérdezetteket a nyelvjárás.
- d) Nem foglalkoztatja őket a kérdés.
- e) A megkérdezettek egyéb véleményt is megfogalmazhattak.

A tanulói attitűdök alapján a diákok 50,68%-a pozitív attitűdöt táplál nyelv-járása irányában, tehát a nyelvjárás presztízse egyértelműen kifejeződik az említett adatközlőknél. Azonban az adatközlők további 14,73%-át nem érdekli a nyelvjárás, valamint 16,44%-ra tehető azoknak az aránya, akiket nem foglal-koztat ez a kérdés. Az utóbbi két válaszlehetőség együttesen 31,17%-ot tesz ki, amely arányszám a nyelvjárás iránti negatív attitűdöt mutatja. Emellett a továbbiakban a b) válaszban a nyelvjárás rejtett presztízisével találkozunk, mivel adatközlőink kedvelik ugyan nyelvjárásukat, de attól való félelmükben, hogy elítélik emiatt őket, ritkán használják azt az élőnyelvi diskurzusaikban. Mindezek mellett egyéb véleményként a megkérdezettek 7,19%-a többnyire pozitív attitűdöt fogalmazott meg a nyelvjárás vonatkozásában, melyekben a nyelvjárás településen belüli használata dominál, ezen belül pedig a nyelvjá-ráshasználat gyakorisága és szituációhoz kötöttsége, azaz a szituatív kódváltás jelenik meg leggyakrabban.

A tanulók 76,06%-a akként vélekedett, hogy tudja, mi a nyelvjárás, ezzel szemben az adatközlők 52%-a ismerte fel az általunk feltüntetett nyelvjárasi szavakat. A köznyelvi és nyelvjárasi alakpárok közül a legmagasabb arány-ban Székelykeven és Bácskossuthfalván keretezték be a 8.-os és 5.-es tanulók közül a nyelvjárasi alakváltozatokat, azonban a nyelvjárasi alakváltozatokat a 300 adatközlőnek csupán az 52%-a ismerte fel. Az adatközlők további 48%-a a köznyelvi alakváltozatokat véli nyelvjárásinak. Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy a felsorolt szóállományt alapos kutatás után állítottuk össze, az egyes tele-pülésekről származó hallgatók segítettek abban, hogy a nyelvjárasi alakokat a településen kiejtett nyelvjárasi formákhoz igazítsuk. Mindebből az következik, hogy az általános iskolai tanulók csaknem felében nem tudatosul a köznyelv és nyelvjárás különbsége, tehát az iskolai oktatásban szükségeszerű a hozzáadó, azaz additív módszer bevezetése. A felkutatott falvakban olyannyira nyelvjárasi színezetű az élőnyelv, hogy a köznyelvet szinte nem is használják. Mindezt a hallgatók élőnyelvi felvételei is alátámasztják. Egy bácskertesi felvételtől a közelmúltban arról értesültünk, hogy a tanár órán folyamatosan váltogatja a nyelvi kódokat attól függően, hogy a gyerekek milyen mértékben beszélnek a nyelvjárásról és a köznyelvet. A tordai és a székelykevei gyerekek pedig az említett településeken beszélt nyelvjárásokon kívül nem ismernek más nyelv-változatot. Ezzel akkor szembesülnek, amikor észak-bácskai középiskolákba kerülnek. Ez részben a szórványra jellemző nyelvhasználatot tükröz, másrészt viszont nyelvi hátrányos helyzetet eredményez. Mindezek kiküszöbölésére jelentene megoldást az additív nyelvtanítás. A szubtraktív, azaz a felcserélő

nyelvelsajátítás ugyanis azt eredményezi, hogy a vajdasági magyar ajkú tanulók még a 8. osztályban sem tudják elkülöníteni nyelvjárásukat és a köznyelvet. Azt azonban láthattuk, hogy a 8.-os tanulók közül 6%-kal többen meg tudták különböztetni a nyelvjárást és a köznyelvet.

Az előbbiekhöz kapcsoltuk a nyelvjárás lehetséges meghatározásait, azaz azt, hogy hogyan határozható meg, írható körül a vajdasági magyar nyelvjárás. Zárt típusú kérdésünkben, valamint a válaszokban a nyelvjárás használat élőnyelvi jellegét, az iskolai nyelvhasználatot, a nyelvjárás használat gyakoriságát és megszokását, szituációhoz kötöttségét, eredetét, azaz familiáris kötődésű tanult jellegét, valamint a különböző nyelvjárások szembeállítását tüntettük fel megkülönböztető jegyként. Mindezek vonatkozásában a tanulók legnagyobb arányban úgy vélik, hogy nyelvjárásukat nagyszüleitől és szüleitől tanulták, valamint ezt a nyelvváltozatot beszélik azokon a településeken, melyeken élnek, kedvelik és megszokták azt. Adatközlőink mintegy 67,18%-a állítja mindezt. A diákok újabb 19,47%-a különbséget észlel saját nyelvjárása, valamint más települések nyelvjárása között. A tanulók további 13,13%-a úgy véli, hogy az iskolában nyelvjárásban írnak és olvasnak. Ők azok, akik nincsenek tisztában a nyelvjárás fogalmi jegyeivel. Ha ezt összehasonlítjuk a nyelvjárás szóalakokat fel nem ismerők százalékarányával (48%), akkor arra a megállapításra jutunk, hogy a megkérdezettek közül sokkal többen tisztában vannak a nyelvjárás fogalmi jegyeivel, mint a nyelvjárásból származó szavak felismerésével. Ez tulajdonképpen egyfajta empirikus tudatosság a gyermekekben, mivel többnyire körül tudják írni nyelvjárásukat, a valóságban azonban nem tudják megkülönböztetni annak elemkészletét.

A formális és informális beszédszituációk, valamint a nyelvjárás

A Kárpát-medencében élő magyarok nyelvjárásai az informális beszédhelyzetekhez köthetők (vö. Sándor 2001; Kovács Rácz 2010), a familiáris nyelvhasználatra vonatkoztathatók. Abban azonban különbségek mutatkoznak az egyes régiók között, hogy mely színterek tartoznak a familiáris nyelvhasználat körébe. Tapasztalataink szerint ott, ahol a magyar beszédközösség többen él, a familiáris nyelvhasználat színterei némileg különböznek a formális beszédhelyzetektől. Az utóbbi településeken a felnőtt lakosság egy bizonyos rétege nagyobb százalékarányban ismeri a magyar köznyelvet, mint a szórványtelepüléseken, ezért pl. a kezelőorvossal, valamint az egyházzfővel folyó élőnyelvi kommunikációban gyakrabban használják a felek a magyar köznyelvet (vö.

Kovács Rác 2010). A szórványban élők (pl. Székelykeve, Torda stb.) pedig szinte majdnem minden beszédhelyzetben a beszélt regionális nyelvet alkalmazzák, mivel a magyar köznyelvet alig néhányan ismerik. Az utóbbiak sem igen beszélnek köznyelven a településen belül. Azt a nyelvhasználati stratégiát alkalmazzák ugyanis, hogy alkalmazkodnak az adott településen szinte kizárólagosan beszélt nyelvváltozathoz. Kiss Jenő is megállapítja, hogy minél távolabb van egy közösség a magyar országhatártól, annál több a nyelvjárási elem a nyelvben, annál több archaizmust (Kiss 1996) őriz meg.

Az említettek vonatkozásában kutatásunkban arra is kitértünk, hogy a vajdasági magyar 5.-es és 8.-os tanulók meglátásuk szerint mely beszédhelyzetekben beszélnek nyelvjárásban. Formális és informális beszédhelyzeteket egyaránt feltüntettünk. Arra kérdeztünk rá, hogy nagyszüleikkel, szüleikkel, barátaikkal, templomban az egyházzal, magyarországi vendégeikkel, más településeken a jövőben, ha középiskolások lesznek, falunapi felszólalás alkalmával, a tanárokkal az iskolában, valamint kezelőorvosukkal nyelvjárásban beszélnek-e. A tanulók meglátásuk szerint leggyakrabban barátaikkal (23,52%), majd pedig szüleikkel (22,85%), azt követően nagyszüleikkel (21,64%) beszélnek nyelvjárásban. Ezek a kommunikációs szituációk képezik a szűkebb értelemben vett familiáris szférát. A továbbiakban a formális beszédhelyzetek következtek, melyek vonatkozásában 7% és csaknem 5% között mozognak a százalékarányok. A formális beszédhelyzeteket illetően a legnagyobb arányszámmal a középiskolás évek alatti, más településen való társalgás (6,59%) vezeti a gyakorisági sorrendet, ezt követi az iskolai kommunikáció a tanárokkal szemben (5,64%), majd pedig az a nyilvános felszólalás következik, mellyel falunap alkalmával köszöntenék adatközlőink a lakosságot (4,97%). A magyarországi vendégekkel, valamint a kezelőorvossal adatközlőink azonos arányban kommunikálnak nyelvjárásban (4,57%). A megkérdezettek véleményük szerint legkevésbé a templomban az egyházzal beszélnek nyelvjárásban (4,17%-nyian). Amennyiben a formális beszédhelyzetek százalékarányainak összességét tekintjük át (30,51%), annyiban arra is következtetésre jutunk, hogy a tanulók úgy ítélik meg; főként intim, familiáris közegben beszélnek nyelvjárásban.

Lokális identitástudat és a nyelvjárás

Kutatásunk során fontosnak tartottuk, hogy a nyelvjárást összefüggésbe hozzuk azzal a földrajzi régióval, amelyben a tanulók élnek, azaz kapcsolatot feltételeztünk a nyelvjáráshasználat gyakorisága, szeretete, szépségének megíté-

lése, kommunikációs szituációkhoz való kötődése, valamint azon település között, melyen a tanulók éltek a felmérés pillanatában. A lokális identitástudat ugyanis a szűkebb értelemben vett régióhoz, azaz a lakóhelyhez való kötődést jelenti a Kárpát-medencei magyarság vonatkozásában (vö. Gábrity 2008). A nyelvhasználat – esetünkben nyelvjáráshasználat – pedig újfent szoros köteleket jelent a földrajzi régiót illetően. Beszélt nyelvünk identitástudatunkat is tükrözi. Példa erre a svájci németek, a németországi bajorok, a svédek stb. nyelvhasználata is.

Kutatásunk folyamán kiderült, hogy a megkérdezettek 78,22%-a szépnek ítéli települése nyelvjárását, azonban csupán 22,37%-uk véli úgy, hogy mialatt nyelvjárásban beszélnek, településük szeretetét fejezik ki. Ha azonban azt is számításba vesszük, hogy a tanulók 66,44%-a szerint megszokták a település nyelvjárását, és ezért beszélnek azt, akkor ez véleményünk szerint a lokális identitástudat újabb aspektusait tárja elénk. További válaszlehetőségünk újfent a nyelvjárás és a lokális identitástudat szoros kapcsolatát feltételezte: eszerint a válaszolók 50%-a kedveli települése nyelvjárását, nem szégyelli azt, és a szűkebb értelemben vett familiáris közegen kívül is használja az élőnyelvi kommunikációban a nyelvjárást.

Összegzés

A tanulmány a vajdasági magyar nyelvjárások vonatkozásában összegzi azokat a vajdasági magyar tannyelvű iskolások (5. és 8. osztályosok) nyelvjárási attitűdvizsgálata során kapott eredményeket, melyeket nyolc település 300 adatközlőjétől kaptunk. Kiderült, hogy a megkérdezettek szépnek vélik nyelvjárásukat, kedvelik azt, megszokták, és a településen belül informális beszédhelyzetekben szívesen és gyakran beszélnek a nyelvjárást. Mindezzel együtt lokális identitástudatuk kifejezője is a nyelvjárás.

Irodalom

- Bindorffer Györgyi. 2007. *Változatok a kettős identitásra*. Budapest: Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Fenyvesi Anna. 2011. Nyelvi attitűdök kisebbségi kontextusban: erdélyi, vajdasági és felvidéki magyar diákok viszonyulása anyanyelvükhöz, az államnyelvhez és az angolhoz. In *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-*

- Európában elméletben és gyakorlatban*, szerk. Hires-László Kornélia–Karmacsi Zoltán–Marku Anita. 227–235. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó.
- Gábrity Molnár Irén. 2008. A délvidéki identitástudat nyomában. In *Bennünk élő múltjaink*, szerk. Papp Richárd–Szarka László. 307–318. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.
- Gréczi-Zsoldos Enikő. 2011. *A nyelvi attitűd*. <http://www.avorospostakocsi.hu/2011/12/16/a-nyelvi-attitud-2/>. (2015. júl. 20.)
- Kiss Jenő. 1996. A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv* 95 (2): 138–151.
- Kovács Rác Eleonóra. 2010. A nyelvjárással szemben kialakult nyelvi attitűd a vajdasági magyarság körében. *Hungarológiai Közlemények* 41 (3): 170–179.
- Kovács Rác Eleonóra. 2012. Kisebbségi nyelvjárási attitűd és identitástudat. In *Vajdasági magyar tudóstalálkozó. Tudomány, módszer, argumentáció*, szerk. Ispánovics Csapó Julianna. 35–41. Újvidék: Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács.
- Kovács Rác Eleonóra. 2013. *Nyelvjárási attitűdök*. Újvidék: Sajnos kiadó.
- Lakatos Katalin. 2005. *A nyelvjárási megítélésé kárpátaljai iskolások körében*. Debrecen: A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve. 44. 97–104.
- Lazar, Žolt–Marinković, Dušan. 2003. Regionalni, lokalni i globalni identitet Vojvođana. In *Sociologija*. 2. 155–166.
- Lukács Csilla. 2007. A székelyföldi középiskolások nyelvi/nyelvjárási identitástudata. In *I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia*, szerk. Várad Tamás. 80–90. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Lukács Csilla. 2009. Nyelvjárás és köznyelv: székelyföldi középiskolások nyelvi/nyelvjárási tudatosságának vizsgálata. In *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia*, szerk. Borbély Anna–Vanpčoně Kremmer Ildikő–Hattyár Helga. 332–338. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó.
- Rajslji Ilona. 2003a. Attitűdváltás és nyelvjárásvesztés összefüggése a vajdasági magyar fiatalok nyelvhasználatában. *Hungarológiai Közlemények* (4): 43–53.
- Rajslji Ilona. 2003b. Nyelvi attitűdvizsgálatok a vajdasági fiatalok körében. In *Kisebbségi létjelenségek, Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások*, szerk. Gábrityné dr. Molnár Irén–Mirnics Zsuzsa. 215–229. Szabadka: MTT Könyvtár 7.
- Rajslji Ilona. 2004. Nyelvjárásvesztés és attitűdváltás a vajdasági magyar fiatalok körében. In *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*, szerk. P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit. 146–153. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Sándor Anna. 2001. A nyelvi attitűd kisebbségben. *Magyar Nyelv*. 95 (1): 87–95.

POSITIVE ATTITUDES TO DIALECTS AMONG FIFTH AND EIGHTH GRADE HUNGARIAN STUDENTS IN VOJVODINA

The paper summarizes the results of a study carried out among 300 (fifth and eighth grade) Hungarian elementary school students studying in their native language in eight towns in Vojvodina. The results show that the respondents consider their own dialect appealing, they like it, they are used to it, and in their towns they gladly and often speak it in informal situations. In addition to all this, a dialect is also an expression of local awareness of identity.

Keywords: Vojvodina, Hungarian dialects, attitude to dialect, local identity awareness, sociolinguistics

POZITIVNI STAVOVI PREMA DIJALEKTIMA VOJVOĐANSKIH MAĐARSKIH UČENIKA PETOG I OSMOG RAZREDA

U radu se sumiraju rezultati istraživanja stavova prema dijalektima koje je vršeno u osam vojvođanskih naselja na uzorku od oko 300 učenika (5. i 8. razred) na mađarskom nastavnom jeziku. Rezultati pokazuju da ispitanici svoj dijalekat smatraju lepim, vole ga, navikli su na njega, te da se rado i često služe njime u svom mestu u neformalnim govornim situacijama. Uz sve ovo, dijalekat takođe upućuje na svest o lokalnom identitetu.

Cljučne reči: Vojvodina, mađarski dijalekti, stav prema dijalektima, svest o lokalnom identitetu, sociolingvistika

A kézirat leadásának ideje: 2015. aug. 1.

Közlésre elfogadva: 2015. okt. 20.